

Віктар Шукеловіч

Мінск – Люблін

Асаблінасці мастацкага свету “Гутаркі старога дзеда”

У 1968 годзе ў часопісе “Вопросы литературы” (№ 8) быў апублікаваны артыкул Дз. С. Ліхачова “Внутренний мир художественного произведения”, які выклікаў вялікую зацікаўленасць сярод навукоўцаў запрапанаванай тэмай. Паводле назіранняў акадэміка Ліхачова, ва ўнутраным свеце мастацкага твора, падобна як і ў свеце рэальным, існуюць свае асаблівыя законы прасторы і часу, свой топас, падзеі, “насельнікі” і г. д. Сама па сабе гэта ідэя не была абсалютна новай для літаратуразнаўства (дастаткова ўзгадаць тэорыю хранатопу, прапанаваную яшчэ ў 1930-ыя гады М. М. Бахціным¹, альбо даследаванні В. Я. Проппа²), але артыкул Дз. С. Ліхачова, па сутнасці, легалізаваў напаўзабаронены ў той час погляд на мастацкі твор, з чаго ў выніку паўстаў сапраўдны даследчыцкі бум.

На працягу наступных двух-трох дзесяцігоддзяў з’явілася мноства навуковых прац, прысвечаных праблематыцы мастацкага свету, прычым змест паняцця змяняўся ў розных навукоўцаў. Часцей за ўсё мастацкім альбо паэтычным светам называюць сукупнасць усёй творчасці аднаго аўтара, што спараджае эфект адзінага свету вобразаў і герояў³. У іншых працах маецца на ўвазе мастацкі свет асобна ўзятага

¹ М. М. Бахтин, *Формы времени и хронотопа в романе*, (в:) М. М. Бахтин, *Вопросы литературы и эстетики*, Москва 1975, с. 234–407.

² В. Я. Пропп, *Исторические корни волшебной сказки*, Ленинград 1986; В. Я. Пропп, *Морфология сказки*, Москва 1969.

³ А. П. Чудаков, *Мир Чехова*, Москва 1986; Г. Д. Гачев, *Космос Достоевского*, (в:) Г. Д. Гачев, *Национальные образы мира*, Москва 1988, с. 379–396.

твора⁴, а часам даследчыкі апісваюць спецыфічны мастацкі свет асобнага літаратурнага жанру⁵.

Мастацкі свет “Гутаркі старога дзеда” не вывучаўся ў ранейшых даследаваннях, магчыма, па прычыне сваёй спецыфічнасці і неадназначнасці, але, на нашу думку, трэба ўдзяліць гэтаму твору належную ўвагу ў сувязі з тым, што з’яўляецца ён адной з найбольш тыповых, характэрных праяў жанру гутаркі ў беларускай літаратуры XIX стагоддзя, своеасаблівай праекцыяй адносінаў унутранага свету тагачаснага пісьменніка і рэальнасці.

“Гутарка старога дзеда” паўстала ў бурлівы і дынамічны час антыпрыгонніцкай рэформы 1861 года, развіцця нацыянальнай свядомасці народаў Расейскай імперыі, сацыяльнай нестабільнасці, змены светапогляду народных мас, сялянскіх хваляванняў і вызваленчага руху Кастуся Каліноўскага. Відавочна, што ананімны аўтар твора не мог стаяць зводдаль якасных і структурных зменаў у духоўным і практычным жыцці грамадства. Таму мастацкі свет “Гутаркі” спалучае ў сабе фізічныя параметры тагачаснай рэчаіснасці і духоўную прастору ўнутранага свету чалавека сваёй эпохі.

“Гутарка старога дзеда”, напісаная ў форме прамовы-маналогу, скіраваная да сялянаў і дробнай шляхты з мэтай схілення іх да падтрымкі польскага вызваленчага паўстання 1863 года. У дадзеным творы наратар з’яўляецца даволі загадкавай і таямнічай асобай. Пра яго можна меркаваць толькі на падставе яго асабістага выказвання, палёту думкі, бо яго постаць зусім не абмалёўваецца аўтарам. У той жа час прысутнасць наратара адчувальна ў творы, вельмі рэальная і канкрэтная. На гэта ўказвае загаловак твора (“Гутарка старога дзеда”), а таксама арыгінальны светапогляд, псіхалагічныя рысы, якія праяўляюцца праз мову, індывідуальныя моўныя канструкцыі (*Але ж, братцы, не тужыце!*⁶), здрабненні (*дзеткі* (33), *мудрагелікі* (38)), характарыстыку ўласнай пабожнасці праз апеяцты да Бога, тыпу: *Але ж, братцы, не тужыце! // Лепей у Бога прасіце // Міласернага, каб скоры // Перамяніў наша гора!* (35). Мова наратара з’яўляецца жывой, яскравай, дынамічнай беларускай мовай сярэдзіны XIX стагоддзя, насычанай квяцістымі параўнаннямі і трапнымі фразеалагізмамі, на-

⁴ С. Г. Бочаров, *О художественных мирах*, Москва 1985.

⁵ А. С. Янушкевич, *Этапы и проблемы творческой эволюции В. А. Жуковского*, Томск 1985.

⁶ *Гутарка старога дзеда*, (у:) *XIX стагоддзе: Навукова-літаратурны альманах*. Кн. 1-ая, укл. М. Хаўстовіч, Мінск 1999, с. 35. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

прыклад: *панёс сваё гора* (33), *у косці ўеўся* (33), *хоць зямлю грызі – жывіся* (34), *здароўе адбірае* (34) і г.д.

Прычым свет наратара не тоесны са светам, пра які наратар распавядае. Апаবাদальнік асаджаны ў пэўным свеце, дзе жыве і прамаўляе, але дадаткова ў сваёй прамове прадстаўляе сваё індывідуальнае бачанне рэчаіснасці, у сваёй свядомасці стварае арыгінальную, непаўторную ідэйную прастору. Такім чынам, атрымліваецца, што аўтар гутаркі стварыў першасны свет наратара, а таксама другасны свет яго свядомасці. Менавіта на той другасны свет кладзецца асноўны сэнсавы націск, туды ўкладаецца самая важкая і ёмістая інфармацыя, якая даносіцца да чытача.

Гіпатэтычны свет наратара вельмі вузкі. Чытачу самому даводзіцца дадумваць яго рысы. Так, назва “Гутаркі старога дзеда” ўказвае на тое, што наратарам з’яўляецца сталая і паважаная асоба. Аўтаматычна дадумваюцца абставіны аповяду, якія залежаць, у першую чаргу, ад фантазіі ўспрымальніка твора. Назва гутаркі толькі ўскосна абмалёўвае пэўную сітуацыю, асаблівасці якой чытачу даводзіцца сканкрэтызаваць самому. Асаблівасці гэтыя паўстаюць паводле асацыятыўнага ланцужка, які можна пабудаваць на падставе своеасаблівага ключа – назвы-загалоўка “Гутаркі старога дзеда”. Найбольш агульныя асацыяцыі, як можна меркаваць, будуць наступныя: бывалы чалавек, дасведчаны, мудры, аповяд, навука, павучэнне і г.д. Такі асацыятыўны ланцужок можа будавацца ў свядомасці канкрэтнай асобы да бясконцасці, дапаўняючыся суб’ектыўнымі дэталямі. Адзін з рукапісных варыянтаў гутаркі мае назву “Гутарка старога дзеда 1861 року з Кобрыня”, даючы дадатковую інфармацыю пра “свет наратара”, лаканічнае апісанне своеасаблівага хранатопу ў некалькіх словах праз удакладненне часу і месца нібы рэальна прамоўленай гутаркі. Яшчэ адзін з варыянтаў называўся “Гутарка старога дзеда на Беларусі”, дзе лакалізацыя наратара яўна паказвае на патрыятычныя тэндэнцыі гэтага твора.

Часам у іншых гутарках свет наратара, іншых удзельнікаў размовы паказаны больш разгорнута ў т. зв. інтрадукцыі, зачыне ці ўступе. Заўсёды, аднак, прасторай наратара з’яўляецца найбольш спрыяльнае месца для размовы ў выпадку дыялагічных гутарак альбо прамовы для маналагічных гутарак. Гэтым месцам камунікацыі можа быць карчма (“Рэч Старавойта”, “Гутарка ў карчме”), завалінка пад касцёльнаю агароджай (“Гутарка двух дзядоў”), месца “пад парканам” (“Гутарка Данілы са Сцяпанам”). “Гутарка старога дзеда” не мае ўступу, але ў XIX стагоддзі бытаваў арыгінальны твор пад назвай “Ад старога

дзеда”, напісаны лірычнай прозай, які можна назваць своеасаблівай інтрадукцыяй да “Гутаркі”, напісанай пад яе ідэйна-мастацкім уплывам: *Вот так зачыналі нашы дзяды свае гутаркі, такая вот была прыказка. Цяпер дзяды нашы ўжо спяць у магілах тай маўчаць і не кажучь нам казак, не спяваюць песенак. Замаўчалі татулькі нашы... Замаўчалі яны, леглі ў магілы і спяць сабе крэпка і ціха, а песенкі і гутаркі іх ходзяць па свету, шукаюць добрых людзей ды і зюкаюць з німі аб тым, што бывала некалі на свеце, і аб тым, што рабіць нам патрэба...*⁷ У дадзеным выпадку назіраем сакралізацыю слоў “Гутаркі”, якія павінны ісці пасля гэтага зачыну, пэўным зваротам да мінулага, да традыцыі продкаў, прычым ў зачыне падкрэсліваецца тое, што “Гутарка” паходзіць ад продкаў, якія ўжо памерлі, але яна ў стане павучыць *што рабіць нам патрэба*, з’яўляючыся духоўным тэстамэнтам. Такім метадам надаецца большая аўтарытэтнасць зместу “Гутаркі старога дзеда”, якая мела асноўную задачу ў агітацыі людзей да ўдзелу ў паўстанні. Гіпатэтычна ў свеце наратара “Гутаркі” прысутнічаюць таксама слухачы. Нідзе пра іх не гаворыцца непасрэдна, але на падставе зваротаў наратара (*добры людзі, братцы*) можна меркаваць пра іх наяўнасць. Сам факт маўлення апаведача прадугледжвае адрасатаў гаворкі. Цікавая пазіцыя наратара, які не звяртаецца да слухачоў “дзеткі, унучкі”, г.зн. з вышыні, у значэнні вертыкальным, на што, здаецца, павінен быў дазваляць яго век, але як да роўных (*добры людзі, братцы*), у гарызантальным кірунку.

Пачынаецца твор рытарычным пытаннем, скіраваным відавочна да натоўпу: *Эй, скажыце, добры людзі! // Што гэта на свеце будзе? // Чы Бог не змілуецца над намі // І дасць пагінуць пад Маскалямі?* (32). Прычым словы гэтыя вельмі наглядна ілюструюць погляды наратара на тагачасныя палітычныя абставіны, жыццё ў Расейскай імперыі, што разумеецца, як нейкае Божае пакаранне, насланае за правіны люду. Далейшае знаходжанне пад расейскім панаваннем, на думку апаведача, можа прывесці да загубы і вынішчэння, у прыватнасці ўдзельнікаў размоўнай сітуацыі, апаведача і слухачоў, а ў больш шырокім значэнні займеннік “намі” (зыходная форма “мы”) ахоплівае, напэўна, усіх сялянаў і дробную шляхту, якіх яднала незадаволенасць тагачасным парадкам рэчаў, ідэалізацыя старой Рэчы Паспалітай, звязаная з гэтым пэўная ідэалогія і сістэма поглядаў, падобны сацыяльны статус, а таксама супольны камунікатыўны код – беларуская мова.

⁷ *Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў*, нав. рэд. У. І. Мархель, В. А. Чамярыцкі, Мінск 2007, т. 2, с. 293.

Далей ідзе своеасаблівае суцяшэнне: *Ой не, братцы! ня тужыце; // На ту пору ўспамяніце, // Як прэд даўнімі гадамі // Біўся Паляк з Маскалямі* (32). У дадзеным выпадку гістарычныя войны паміж Рэччу Паспалітай і Расіяй паказаны ў ідылічным святле, як змаганне за праўду і вольнасць народу (маецца на ўвазе вольнасць ад прыгоннага права). Падзел Рэчы Паспалітай наратар падае як вынік сумеснай інтрыгі “Маскаля” і “Немца” (Расей і Прусіі). З далейшых гісторыясафічных разважанняў апаведача, старога дзеда, вынікае, што ў імкненні да вольнасці і справядлівасці “Паляк” знайшоў падтрымку “за морам” у “Пранцуза”. Цікава, што пра агул народу гаворыцца ў творы праз персаніфікаваныя вобразы, у адзіночным ліку (не немцы, але Немец, не французы, але Пранцуз). Гэта гаворыць пра пэўны сімвалізм ў разважаннях старога, калі цэлая краіна, народ, успрымаецца як пэўная арганізаваная сіла, адзін зліты арганізм. Гэта надае мастацкаму свету гутаркі своеасаблівую спецыфічнасць, прыпадабняе яе да казкі, паказваючы барацьбу паміж злымі і станоўчымі героямі. Прычым падкрэсліваецца ў творы магутнасць гэтых герояў (*...столькі крыві разлівалі... (32), і біліся, ваявалі.. (33)*), што можа асацыявацца ў свядомасці ўспрымальніка тэксту са змаганнем казачных волатаў, прыносячы ў мастацкі свет гутаркі таямнічасць і загадкавасць, павышаючы значэнне апісаных падзей. Далей у тэксце ідзе вылічэнне крыўдаў, нанесеных Маскалём у Польшчы, калі той *...у Польшчы разсеўся // Ой да зараз у косці ўеўся.. (33)*. Маскаль, такім чынам, выступае ў ролі “няпрошанага гасця”, учынкі якога характарызуюцца дзеясловамі з выразнай адмоўнай канатацыяй. Пасля гэтага наратар пачынае нібы рабіць “фатаздымкі” тагачасных шкод і крыўд, нанесеных Маскалём, малюе з дапамогай слова асобныя карціны: ссыпанне сялянскіх збожжа ў магазыны (склады), забранне збожжа Маскалём сабе на вайну (*а народ – хоць гіль, нябожа! (33)*), рабаванне сялянскіх хат, несправядлівае забіранне ў салдаты, звальненне з войска ў мірны час, валацужніцтва былых ваякаў і г.д. Такія слоўныя “фатаздымкі” ва ўсім творы можна паяднаць у своеасаблівыя “картатэкі”, тэматычныя групы. Так, тэматычную групу “рэлігія” складаюць наступныя “здымкі”: адбіранне каталіцкіх касцёлаў Маскалём, разгон ксяндзоў, перавод іншай групы ксяндзоў на папоў, іх хаджэнне ў рызах і з бародамі, біццё паклонаў у царкве, забытанасць праваслаўных малітваў. Цікавы ход думак апаведача, які перад прысвячэннем увагі рэлігійнаму пытання, кажа: *Даўней людзі добра жылі // І другіх добра ўчылі; // Маскаль сам добра не знае, // То і ліха наўчае* (34). Пасля выказвання на тэму навучання наратар закранае пытанне ліквідацыі ўніяцтва ў Расейскай

імперыі. Калі прасочым ход яго разважанняў, то заўважым, што адукацыю, навуку ён звязвае з дзейнасцю ўніяцкай царквы, а два паняткі – асвета і царква – знаходзіліся блізка ў святдомасці апаведача. Натуральна, рэчаіснасць знаходзіць адлюстраванне ў літаратуры, але тое пераўтварэнне, якому яна падлягае ў творы, у словах, мае на мэце выразіць ідэі і задачы, якія хвалююць пісьменніка. *Свет мастацкага твора – вынік і дакладнага адлюстравання і актыўнага змянення рэчаіснасці*⁸. Для таго, каб правільна інтэрпрэтаваць самасвятдомасць аўтара, неабходна разглядаць гэтыя два аспекты як цэласную сістэму, як самастойны свет, надзелены ўсімі прыкметамі, якія мы знаходзім у свеце рэальным. Магчыма, ананімны аўтар, які сам паходзіў з дробнай шляхты, сам атрымліваў пачатковую адукацыю ад уніяцкага святара (успомнім, што адным з першых настаўнікаў Адама Міцкевіча быў менавіта ўніяцкі святар, што знайшло водгук у “Дзядях”). У дадзеным выпадку досвед ананімнага аўтара ўвайшоў у свет наратара і стаў яго харакарыстыкай.

Выразна ў гутарцы выяўлена антаганістычнае супрацьпастаўленне добра і зла (ліха) (*Маскаль сам добра не знае, // То і ліха наўчае* (34)), якія ўзрастаюць да ўзроўню метафізічных катэгорый у светапоглядзе наратара. Тагачаснаму “ліхому” парадку наратар супрацьпастаўляе выідэалізаванае мінулае беларускага народа ў складзе даўняй Рэчы Паспалітай: *За Паляком, то бывала // І падатка плаціш мала, // А што меў пана ліхога – // Пашоў сабе да другога* (34). Відавочна, што апаведач мае асаблівых пачуцці да шляхецкага саслоўя, гаворачы: *Як маскалі к нам насталі, // Усіх у сказкі напісалі, // Шляхціцоў з мужыкамі // Глумяць, як зачочуць самі* (34). Адчувальны тут боль за шляхціцаў, якія, не даказаўшы свайго шляхецтва, былі зраўнаныя ў правах з сялянамі. Гэта дае падставы сцвярджаць, што слухачамі старога дзеда былі таксама шляхціцы, якія добра разумелі справу шляхецкага гонару і памеры абразы, нанесенай ім царскімі ўладамі. Дадзены факт дае нам права дапоўніць свет наратара, тое месца, дзе ён агучвае сваю прамову, умоўнымі слухачамі не толькі ў даматканых кашулях, але і ў шляхецкіх світках. Да сялянаў хутчэй адрасаваны словы пра нязмерныя падаткі ў Расійскай імперыі і рэкрутчыну.

Падкрэслівае наратар і неверагодна жорсткі, самадурны, нязносны характар расейскай улады: *Нехай жэ то слова скажыць, // Маскаль*

⁸ Д. С. Лихачёв, *Внутренний мир художественного произведения*, «Вопросы литературы» 1968, № 8, с. 76.

яго зараз звязьць, // І здароўе адбірае, // І на Сьбір пасылае (34). У гэтых словах схавана трывога старога дзеда, які прамаўляе супраць царскага ўрада не толькі слова, але цэлую гутарку. Наогул, Расейская імперыя спасцігаецца наратарам як нешта кштальту адной вялікай турмы: ...*Бо Маскалі Хочуць самі, // Каб Мужыкоў пільнаваць, // У нічом волі не даваць* (38). Гэтаму прысвечаны і наступныя словы: *А гдзе жандар званком зьвэгне, // Людзей добрых у турму цягне, // Ці ўбогі, ці багаты, // Валачэць ад сям’і з таты!* (34). Чуюцца ад наратора і словы пацехі для абяздоленых і спакутаных маральна і духоўна людзей: *Але ж, братцы, не тужыце! // Лепей у Бога прасіце // Міласернага, каб скоры // Перамяніў наша гора!* (Гутарка, 35). Своеасаблівым Боскім памагатым выступае Паляк, які ведае клопаты і беды мужыкоў, рыхтуецца да аднаўлення належнай справядлівасці. У гэтай справе яму павінен дапамагчы Пранцуз. Наратар зноў звяртаецца да гісторыі і па-свойму інтэрпрэтуе ваенныя падзеі паходу Напалеона Банапарта на Маскву ў 1812 годзе і Крымскую вайну 1853–1856 гадоў. Постаць Пранцуза прэзентуецца наратарам як поўная высакароднасці, шляхетнасці, для якой не з’яўляюцца важнымі яе асабістыя выгады, але паўсюдная праўда і справядлівасць. Кіруючыся толькі гэтымі высокімі пачуццямі Пранцуз дапамог Паляку адваяваць Польшчу (маецца на ўвазе 1807 год, утварэнне Варшаўскага княства), а таксама загадаў Маскалю і Немцу даць вольнасць сялянам у іх краінах: *Каб больш злога не рабілі // Да народу не глумілі, // Каб Цары не мелі волі, // Браць нікога да няволі* (36–37). Прычым патрабаванне Пранцуза аб вольнасці для “народу” ўспамінаецца наратарам некалькі разоў. Відавочна, ён хацеў гэтым падкрэсліць важнасць намаганняў Пранцуза ў абароне народу ад здзекаў і прыніжэння.

Памагатым Маскаля ў сваю чаргу выступае Немец, які салідарны з ім у справах падману, ашуканства і разбою. Характэрнымі яго рысамі з’яўляюцца хітрасць (*Бо і Немец у хітрасць ушыўся...* (36)) і прагнасць (*Да стаў іншых забераць, // На свой закон прымушаць* (36)). Бярэ ён таксама чынны ўдзел ў стварэнні перашкодаў для Пранцуза ў яго змаганні за сваю і чужую свабоду.

Пасля палітычна-гістарычных разважанняў апавядач раптоўна пераскоквае на тэму царысцкай прапаганды праз праваслаўную царкву: *Папы цяпер дураць-муцяць, // Просты народ баламуцяць, // Маскаль, кажучь, мае волю, // Палягчыць нам нашу долю* (37).

Пасля наратар дазваляе сабе ўжо чарговы раз праявіць свае сімпатыі да паноў: *Каторыя паны спагадалі, // Вольнасць людзям даць жадалі, // Тых у клешчы Маскаль жаў, // А нас на скарб забірай* (37).

З дадзеных радкоў вынікае, што наратар атаясамляе сябе з мужыкамі, слухачамі. Іх яднае камунікатыўны акт гутаркі, але, магчыма, і супольныя праблемы, памкненні. У тэксце гутаркі можна знайсці даволі шмат розных формаў асабовага займенніка “мы” і прыналежнага “наш”: *змілуецца над намі, як маскалі к нам насталі, наша гора, палягчыць нам нашу долю* і г.д. Можна гэта інтэрпрэтаваць як зародкавае ўсведамленне супольнасці, як “нашасць”, якая пазней, у канцы XIX стагоддзя аформіцца больш выразна ў нацыянальную самасвядомасць (успомнім тут першыя беларускія газеты “Нашу долю” і “Нашу ніву”, якія імкнуліся да абуджэння нацыянальнага духу і кансалідацыі беларускага грамадства). Вядома, што “нашасць” наратара і яго слухачоў грунтавалася найперш на сацыяльным фактары, яны належалі да аднаго класа з агульнымі праблемамі, але таксама аб’ядноўвала іх агульнасць тэрыторыі (малаверагодна, што нехта прыехаў здалёк паслухаць гутарку старога дзеда), агульнасць побыту, рэлігіі, мовы і г.д. Можна дапусціць, што “нашасць”, заснаваная на адзінстве матэрыяльных і духоўных рэаліяў, на адзінстве тэрыторыі была напоўніты ўсім усведамленнем злітнасці пэўнай групы людзей, аб’яднанай мастацкім светам гутаркі, першасным адчуваннем сваёй нацыянальнай адрознасці.

Знакавыя словы наратара ў канцы гутаркі: *Уважайце ж добра, людзі: // З Маскалём толку не будзе, // А ведайце ж што рабіць, // Каб Айчызну бараніць?! (38)*. Што разумеў наратар пад словам Айчына? Ілюзіяй будзе дапускаць, што мелася на ўвазе Беларусь. Наратар заклікае бараніць старую Рэч Паспалітую, маючы на ўвазе палітычную айчыну, а не этнічную. Можна толькі меркаваць, што яго палітычны патрыятызм ўключаў і патрыятызм лакальны, “нашаўскі”, той, які вылучае толькі пэўную групу, якую яшчэ цяжка акрэсліць адзіным канкрэтным найменнем. Яскравым выражэннем “нашасці” з’яўляюцца наступныя словы наратара: *На вясну – як дасць Бог – гранець // Пранцуз, Паляк з жаўнерамі, // І як Польшча ўся ўстанець – // Ідзём і Мы з Палякамі (39)*. Сімвал “нашасці” – займеннік “Мы” – пададзены тут з вялікай літары. “Мы” прыроўніваецца да “Паляка”, “Пранцуза” альбо “Немца”, найменні якіх падаюцца ў друкаваным тэксце амаль заўсёды з вялікай літары. “Мы” пачынае бытаваць на іншым ўзроўні ў дадзены момант, як сіла і патэнцыял. Важна адзначыць, што наратар, здаецца, патрыёт Рэчы Паспалітай, але не атаясамлівае сябе і сваіх слухачоў ні з палякамі, ні з расейцамі, але дыферэнцыруецца ад гэтых народаў менавіта займеннікам “мы” і адпаведнымі дзеясловамі 1 асобы мн. ліку: *Калі станем з Палякамі, // Будзем роўнымі з пана-*

мі, // *Усім шчасце Бог нам дасць, // І прападзе Маскоўска ўласць* (39). Наратар малое дадзенымі словамі шчасліваю вольную будучыню. Выступае ў некаторым сэнсе “прарокам”, але яго “прароцтва” вольнасці, роўнасці і шчасця мае адну ўмову – падтрымку паўстання, прычым вынікам, а не прычынай Боскага шчасця будзе знікненне “маскоўскай” улады. Нібы сам удзел у паўстанні, нават без перамогі, зможа змяніць тагачасную сітуацыю. Наратар хацеў падахвоіць слухачоў да барацьбы, да чыннага супраціўлення, за якое Бог, паводле яго логікі, павінен ўмяшацца ў ход спраў і дапамагчы дабру, якое пачне бараніцца.

Хоць “Гутарка старога дзеда” затушоўвала балючыя класавыя супярэчнасці, апраўдвала і засперагала паноў ад сялянскіх нараканняў, яна развейвала прарасейскія ілюзіі сялян, на якія апіраўся няшчадны царызм, і заклікала падтрымліваць прагрэсіўны ў сваёй аснове тагачасны польскі вызваленчы рух. Хоць часам гутарка не зусім аб’ектыўна паказвала класавыя адносіны ў беларускай вёсцы сярэдзіны XIX стагоддзя і палітычныя падзеі новай гісторыі, яна з’яўляецца цалкам арыгінальным і каштоўным мастацкім творам з непаўторнай мадэллю надзвычайнага мастацкага свету. “Гутарка старога дзеда” ўяўляе сабою цэласную, закончаную сістэму, якая валодае ўласцівымі толькі ёй адной характарыстыкамі часу і прасторы.

Унутраны свет мастацкага твора заўсёды з’яўляецца спалучэннем “адлюстравання” рэчаіснасці і светаадчування мастака. Пры аналізе мастацкага твора вельмі важна паставіць задачу: не проста ацаніць, наколькі праўдзіва намалявана рэчаіснасць, але вывучыць мастацкі свет твора як адзінае цэлае, як завершаную і самастойную сістэму. Нельга абмяжоўвацца толькі пошукам рэальных прататыпаў таго ці іншага героя, падзеі, мясціны. Задача літаратараў не ў тым, каб з максімальнай доляй праўдзівасці адлюстравалі рэальныя падзеі – для гэтай мэты існуе гісторыя як навука. Іх мэта – стварыць свет, у якім спалучаліся б і рэчаіснасць, і светаадчуванне пісьменніка, і ў першую чаргу знайшла б выражэнне яго самасвядомасць. Дз. С. Ліхачоў у сваім артыкуле, прысвечаным унутранаму свету мастацкага твора, пісаў: *Вывучаючы адлюстраванне рэчаіснасці ў мастацкім творы, мы не павінны абмяжоўвацца пытаннямі «дакладна ці недакладна» – і захапляцца толькі праўдзівасцю, дакладнасцю, правільнасцю*⁹. За многія тысячагоддзі чалавек навучыўся апісваць свае эмоцыі і адчуванні, атрыманыя ў кантакце з рэальным светам. У выніку таго, што

⁹ Д. С. Ліхачёв, *Внутренний мир художественного произведения*, «Вопросы литературы», 1968, № 8, с. 76.

характэрнымі чалавечымі якасцямі з'яўляюцца фантазія і ўменне мысліць, то падаецца зусім немагчымым стварыць абсалютна адэкватную рэальнасці карціну свету. Чалавек з дапамогай свайго генія вынайшаў разнастайныя спосабы выражэння бачання свету – ад звычайнай мовы да камп'ютарнай. “Гутарка старога дзеда” з'яўляецца адной з праяў гэтага выражэння, вынікам аўтарскага аналізу рэчаіснасці, “пратакілаў” двухбаковага ўзаемадзеяння аўтара і рэальнасці.

STRESZCZENIE

Autor artykułu analizuje po raz pierwszy cechy świata wewnętrznego utworu literackiego „Hutarki staroha dieda”, jednym z najbardziej interesujących utworów literatury białoruskiej drugiej połowy XIX wieku. Szczególną uwagę zwraca na język i formę, którą posługuje się nieznaną pisarz po to, aby przekonać wieśniaków i pomniejszą szlachtę aby wsparli Powstanie Styczniowe 1863 roku. W artykule sformułowano wnioski na temat świata narratora i sposobów prezentacji.

Słowa kluczowe: świat przedstawiony w utworze, anonimowy autor, prezentacja – monolog, historia, sakralizacja, narrator

SUMMARY

The features of creative world in “Hutarki staroho dyeda”, one of the most interesting Belarusian literary works in the second half of the 19th century are analyzed for the first time. Special attention is directed to the language and the form chosen by an unknown author in order to convince peasants and yeomanry to support the January Uprising in Poland in 1863. The conclusions about narrator's world and its manifestation in the work are drawn.

Key words: inner world in literary work, anonymous author, presentation-monologue, history, sacralisation, narrator